

MARIA STARNAWSKA
(Warszawa)

O SKŁADZIE SPOŁECZNYM KAPITUŁY POZNAŃSKIEJ W OKRESIE ROZBICIA DZIELNICOWEGO

Badania prozopograficzne kapituł zostały zapoczątkowane w okresie międzywojennym w kręgu L. Santifallera, który w latach 1924 - 1925 ogłosił rozprawę o kapitule w Brixen. Uczniowie jego poświęcili prace kapitułom w Augsburgu i Wrocławiu¹. Zamiarem tych badań było ukazanie powiązań społecznych środowisk kapitułnych. O żywotności tego nurtu poszukiwań i dzisiaj świadczą prace R. Meiera o kapitułach w Goslarze i Halberstadt ukazujące wpływ protekcji cesarskiej (lub jej braku) na skład społeczny kapituł i nowatorska pod względem zastosowania metod statystycznych rozprawa H. Milleta o późnośredniowiecznej kapitule w Laon, analizująca prozopografię kapituły w okresie zwiększającej się ingerencji papieskiej². W Polsce wspomniany kierunek poszukiwań reprezentuje m.in. praca K. Doli o piętnastowiecznej kapitule we Wrocławiu, uzupełniająca ustalenia Schindlera i Samulskiego. Problematykę tę porusza także nie publikowana praca J. Szymańskiego o kanonikacie małopolskim³.

Badaniami nad prozopografią kapituły poznańskiej zajmowali się historycy diecezji J. Nowacki, którego nie ogłoszone drukiem badania zagięły, a także J. Jaskulski, który zajął się składem kapituły w XV w.⁴

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie społecznych powiązań katedralnej wspólnoty kanonickiej w Poznaniu w okresie rozbitcia dzielnicowego. Początki kapituły poznańskiej nie są uchwytnie źródłowo. Ufor-

¹ J. Kłoczowski, *Kler katolicki w Polsce średniowiecznej: problem pochodzenia i dróg awansu*, „Kwart. Hist.” 1981, z. 4, s. 931; L. Santifaller, *Das Brixiner Domkapitel in seiner persönlichen Zusammensetzung in Mittelalter*, t. 1-2, Innsbruck (b.r.w.) 1924-1925; R. Samulski, *Untersuchungen über die persönliche Zusammensetzung der Breslauer Domkapitels im Mittelalter bis zum Tode Bischofs Nanker (1341)*, Weimar 1940; G. Schindler, *Breslauer Domkapitel 1341-1417. Untersuchungen über Verfassungsgeschichte und persönliche Zusammensetzung*, Berlin 1938; I. Schöntag, *Untersuchungen über persönliche Zusammensetzung der Augsburger Domkapitels im Mittelalter*, Zeubenroda 1938.

² R. Meier, *Die Domkapitel zu Goslar und Halberstadt in ihrer persönlichen Zusammensetzung im Mittelalter*, Göttingen 1967; H. Millet, *Les chanoines du chapitre cathedral de Laon 1272-1412*, Roma 1982.

³ J. Szymański, *Kanonikat świecki w Małopolsce od końca XI do połowy XIII wieku*, Warszawa 1963 (maszynopis pracy doktorskiej w Bibliotece IH UW); K. Dola, *Wrocławska kapituła katedralna w XV wieku*, Lublin 1983.

⁴ J. Jaskulski, *Kapituła poznańska w pierwszej połowie XV wieku. Skład osobowy i problematyka badawcza*, w: *Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Sprawozdania Wydz. Nauk o Sztuce*, nr 98 za 1980 r. Poznań 1981, s. 54-58; J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 2, Poznań 1964, s. 195.

mowanie się kapituł według reguły akwizgrańskiej przy większości biskupstw polskich datuje się na przełom XI i XII w. Szczególną rolę miała tu odegrać legacja Walona z Chartres w 1110 r.¹ Domniemane początki kapituły zbiegają się więc z początkiem okresu objętego badaniami. Zamyka ten okres data powstania zjednoczonego Królestwa polskiego ze względu na towarzyszące temu faktowi przemiany społeczne.

Bazę źródłową stanowią dokumenty, wydane głównie w *Kodeksie Dyplomatycznym Wielkopolskim*, a także źródła narracyjne, przede wszystkim *Roczniki kapituły poznańskiej* i oparta częściowo na nich *Kronika Wielkopolska*⁶. Okres ten jest bardzo niejednorodny pod względem stanu zachowania źródeł. Z XII w. dysponujemy zaledwie paroma wzmiankami źródłowymi, z następnego zaś stulecia są one dużo obfitsze. Osobną grupę informacji dla XII w. przynosi Długoszowy *Katalog biskupów poznańskich*⁷, umieszczający — jako jeden z elementów schematycznie opracowanego życiorysu — wiadomości o zajmowanych przez elekta stanowisku w kapitule, elekcji zgodnej z prawem kanonicznym oraz pochodzeniu z jednego z rodów rycerskich. Znane skłonności Długosza do amplifikowania i podawane tam oczywiste anachronizmy (wybór biskupów przez kapituły w XII w., sprowadzenie z Włoch biskupa Peana w wyniku interwencji papieskiej w niezgodną elekcję⁸, podczas gdy był on najprawdopodobniej poprzednio kanclerzem Mieszka Starego⁹) prowadzą do wniosku, że informacje te są jego dodatkami, które uznawał za prawdopodobne¹⁰. Niemniej jednak należy liczyć się z faktem kanonikatu przyszłych biskupów.

W XIII w. podstawa źródłowa wybitnie się poszerza wskutek zwiększenia się liczby zachowanych dokumentów, chociaż nie umożliwia to uchwycenia pełnego składu kapituły. Jednakże i dla tego okresu analiza danych biograficznych kanoników poznańskich nie jest rzeczą łatwą. Najliczniejsze informacje na ich temat zawierają formuły testacyjne dokumentów, które najczęściej pomijają wiadomości na temat pochodzenia, rodu czy majątku świadków. Pozwalają wobec tego określić czas sprawowania prebendy przez danego kanonika, ale milczą na temat jego powiązań społecznych. Niekiedy sama obecność kanonika na takim

¹ J. Szymański, *Krakowski rękopis reguły akwizgrańskiej*, „St. Zródł.” 1966, s. 42 - 47.

⁶ *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski*, t. I - VI, Poznań—Kraków—Warszawa 1877 - 1982 i s. n. t. 1, Poznań 1975, dalej: KDW; *Roczniki kapituły poznańskiej*, wyd. B. Kürbis, w: *Monumenta Poloniae Historica*, s. n., t. 6, Warszawa 1962, s. 21 - 78; *Kronika wielkopolska*, wyd. B. Kürbis, w: *Monumenta Poloniae Historica*, s. n. t. VIII, Warszawa 1970.

⁷ Joannis Długossii, *Vitae episcoporum poznaniensium*, w: *Opera omnia*, t. I, Kraków 1887, s. 482 - 513.

⁸ J. Długossii, *Vitae*, s. 488.

⁹ K. Maleczyński, *O kanclerzach polskich XII wieku*, „Kwart. Hist.” 1928, s. 36 - 38.

¹⁰ O metodzie amplifikacji długoszowych, por. ciekawe uwagi K. Jasińskiego, *Annales Poloniae Jana Długosza jako źródło do genealogii Piastów*, w: *Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*, Warszawa 1980, s. 207 - 210

czy innym dokumencie może świadczyć o jego związkach z wystawcą lub odbiorcą, ale niekoniecznie o związkach krwi. Często jednak występują oni na dokumentach dotyczących spraw majątkowych czy administracyjnych diecezji, gdzie obecność ich była niezbędna z racji piastowanego urzędu. Czasami formuły testacyjne zawierają jednak informacje genealogiczne lub majątkowe. Więcej wiadomości przynoszą dokumenty wystawione przez samych kanoników lub dotyczące zawieranych przez nich transakcji¹¹.

Kapituła poznańska składała się z prałatów — do 1298 sześciu (prepozyt, dziekan, scholastyk, archidiakon, kustosz, kantor), a od tego roku ośmiu (przybyło dwóch archidiakonów)¹² i kanoników. Dokładna liczba prebend kanonickich nie jest możliwa do ustalenia, bowiem na dokumentach nigdy nie występują wszyscy kanonicy razem, zaś liczba kanonii powiększała się w okresie do XVI w.¹³ W 1301 r. biskup Andrzej Zaręba utworzył 33-osobowe kolegium wikariuszy¹⁴. W tym czasie było więc 25 kanonii i 8 prałatur. Do XVI w. liczba ta uległa zwiększeniu do 32 prebend kanoniczych¹⁵. Podobną liczbę kanonii miały w XIII w. kapituły: wrocławska — 27, krakowska 25, włocławska — 18¹⁶.

Z XII w. znane są następujące przekazy o osobach kanoników poznańskich:

1° W falsyfikacie łędzkim wystawionym rzekomo przez Mieszka Staroego w 1145 r.¹⁷, odtwarzającym zdaniem dyplomatyków dane dotyczące 1195 r.¹⁸, występują prepozyt poznański Stefan i dziekan poznański Cithared, którego imię interpretuje się jako Ciecirad. Ciecirada nie znamy z innych przekazów. Imię jego, częste w XIII w. wśród rycerstwa wielkopolskiego¹⁹, świadczy o polskim pochodzeniu prałata, a w każdym razie o jego urodzeniu się na ziemiach polskich. Prepozyta Stefana wymienia natomiast Nekrolog lubiński²⁰. Narodowość i pochodzenie społeczne tego prałata pozostają nieustalone.

2° Na dyplomie Zbyluta Pałuki dla cystersów z Łękna z 1153 r. występuje kustosz Wilhelm²¹. Ze względu jednak na to, że świadkami tego

¹¹ K. Jasiński, *Problemy identyfikacji osób w badaniach mediewistycznych*, w: *Genealogia, Problemy metodyczne w badaniach nad polskim społeczeństwem średniowiecznym*, Toruń 1982, s. 21 - 22.

¹² KDW II 770.

¹³ *Liber beneficiorum diocesis Posnaniensis anni 1510*, wyd. J. Nowacki, Poznań 1950, s. 51 o prebendzie Lubrance fundowanej przez biskupa Lubrańskiego.

¹⁴ KDW VI 64.

¹⁵ Liber, s. 33 - 55.

¹⁶ W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku. XII-XVI wiek*, Płock 1979, s. 87; St. Zachorowski, *Rozwój i ustrój kapituł polskich w wiekach średnich*, Kraków 1912, s. 87.

¹⁷ KDW I 10.

¹⁸ W. Kętrzyński, *Studia nad dokumentami XII wieku*, „Rozprawy AU Wydz. Hist.-Filozof.” t. 26, 1891, s. 283 - 284.

¹⁹ *Słownik staropolskich nazw osobowych*, red. W. Taszycki, (dalej: Taszycki), t. I, Warszawa 1965 - 67, s. 364 - 365.

²⁰ *Monumenta Poloniae Historica*, s. n. t. IX, cz. 2, s. 91 i przyp. 31.

²¹ KDW I 18.

dokumentu są zarówno biskup poznański, jak i arcybiskup gnieźnieński, można domyślać się obecności orszaków obu hierarchów podczas jego wystawiania. Nie można więc rozstrzygnąć, do której kapituły należał Wilhelm. Pewną wskazówkę może stanowić fakt, że został on zapisany bezpośrednio po kanclerzu książęcym Radwanie²², zapewne późniejszym biskupie poznańskim²³. Jest to jednak zbyt nikła podstawa, by z całą pewnością wysnuwać wniosek o jego przynależności do kapituły poznańskiej.

3° Dokument mogileński Mieszka Starego, którego autentyczności broni J. Płocha, emendując jego datę na 1193²⁴, wymienia wśród świadków kanonika Waltera obok Jana, kanonika kruszwickiego. Jeśli Walter nie należał także do kapituły kruszwickiej, mógł należeć do wspólnoty katedralnej w Gnieźnie lub w Poznaniu, nie można jednak ustalić, do której z nich.

Przekaz dokumentu Salomei dla Mogilna z lat 1138 - 1144²⁵, zawierający w rzędzie świadków prepozyta św. Piotra, Bernarda i jego pięciu kapelanów nie dotyczy — jak dowiódł przekonywająco J. Nowacki²⁶ — katedry poznańskiej, lecz istniejącej już w tym czasie grupy kanonickiej pod wezwaniem tego świętego w Kruszwicy, miejscowości należącej do oprawy wdowy po Krzywoustym.

Pewien zasób informacji na temat składu osobowego kapituły przynieść może analiza danych biograficznych ówczesnych biskupów poznańskich, którzy prawdopodobnie wywodzili się ze środowiska kleru katedralnego.

Zauważono już dawno związek pomiędzy urzędem kanclerza książęcego i biskupstwem poznańskim, chociaż badania K. Maleczyńskiego osłabiły pogląd, w myśl którego awans na tę stolicę biskupią miał być dla kanclerzy niemal regułą²⁷. Znając jednak późniejszą, trzynastowieczną praktykę zatrudniania kanoników w kancelariach książęcych²⁸, można sądzić, że podobne stosunki panowały w tym względzie i w stuleciu poprzednim. Awans na biskupstwo nie był wynikiem jakiegoś zwyczaju, każącego mianować biskupem kanclerza, lecz rezultatem powierzenia obu tych godności wyróżniającym się osobom.

W XII stuleciu rządy w diecezji poznańskiej sprawowali: Wawrzyniec, Michał — prawdopodobnie Awdaniec, Marcin, Bogufał I, Pean, Stefan, Radwan, Bernard, Cherubin, Arnold I, może Gerward, Benedykt,

²² K. Maleczyński, *O kanclerzach*, s. 38.

²³ G. Sappok, *Die Anfänge des Bistums Posen und die Reihe seiner Bischöfe von 968 - 1498*, Leipzig 1937, s. 87, J. Nowacki, *Dzieje*, t. II, s. 49 - 50.

²⁴ KDW I 33; J. Płocha, *Najdawniejsze dzieje opactwa benedyktynów w Mogilnie*, Wrocław 1969, s. 105 - 125.

²⁵ KDW I 9.

²⁶ J. Nowacki, *Dzieje*, t. II, s. 50.

²⁷ K. Maleczyński, *O kanclerzach*, passim.

²⁸ M. Bielińska, *Kancelarie i dokumenty wielkopolskie XIII wieku*, Wrocław 1967, s. 70 - 94, 102 - 126.

Mrokota i Arnold II²⁹. Pięciu spośród nich sprawowało przed osiągnięciem biskupstwa urząd kanclerski. W służbie książąt wielkopolskich pozostawali Pean³⁰, Radwan³¹ i Cherubin³², natomiast Mrokota³³ sprawował swą funkcję w Małopolsce. Michał Awdaniec był kanclerzem jeszcze za rządów Bolesława Krzywoustego³⁴. Wśród nich Michał, Radwan i Mrokota byli niewątpliwie z pochodzenia Polakami. Błyskotliwy wywód Wł. Semkowicza, łączący Cherubina z rodem Sulimów³⁵ jest dosyć prawdopodobny, a w takim razie przemawiałby również za polskim pochodzeniem tego biskupa. Ostatnio sformułowano hipotezę o iryjskim pochodzeniu Peana³⁶, na podstawie jego rzadkiego imienia. Możliwe jest również, że było ono zlatynizowaną postacią słowiańskiego imienia Pijan. Jako nazwa osobowa występuje ono bardzo rzadko w źródłach³⁷, natomiast o jego częstszym używaniu świadczy nazwa wsi Pijanowice pod Krobią³⁸. Imię Pijan może zresztą także być wynikiem przekształcenia imienia obcego. Ponadto nie ma przesłanek, aby nazwę Pijanowic łączyć z osobą biskupa poznańskiego.

Z pozostałych biskupów, których kanonikat przed osiągnięciem infuly jest także prawdopodobny, Polakiem musiał być Bogufał. Na podstawie kryterium imionowego przypuszcza się³⁹, że był on potomkiem rodu Porajów-Róźyców. Natomiast powszechnie używane w całym chrześcijaństwie imiona Marcina, Stefana, Bernarda, dwu Arnoldów, Gerwar-da i Benedykta nie pozwalają określić ich narodowości. Pomiedzy tym ułamkowym obrazem a zaobserwowaną przez J. Szymańskiego⁴⁰ przewagą cudzoziemców w dwunastowiecznej kapitule krakowskiej istnieje więc pewna rozbieżność. Jednak równocześnie w drugiej połowie XII w. biskupami krakowskimi byli Polacy Gedko i Pełka⁴¹, stąd też polskie pochodzenie części biskupów poznańskich nie musi świadczyć o przewadze Polaków w tamtejszej kapitule.

Dla XIII i początku XIV w. udało się ustalić ponad 180 osób, które przed 1320 r. weszły do kapituły jako kanonicy lub prałaci. Nie jest możliwe precyzyjne określenie takiej liczby, bowiem nie zawsze pewna jest identyfikacja osób o tych samych imionach.

²⁹ G. Sappok, op. cit., s. 82 - 98; J. Nowacki, *Dzieje*, t. II, s. 45 - 53.

³⁰ K. Maleczyński, *O kanclerzach*, s. 97.

³¹ Ibid., s. 38, *Urzednicy wielkopolscy XII - XV wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, Wrocław 1985, s. 22.

³² K. Maleczyński, *O kanclerzach*, s. 38.

³³ Ibid., s. 40.

³⁴ G. Sappok, op. cit., s. 82 - 83; J. Nowacki, *Dzieje*, t. II, s. 46.

³⁵ Wł. Semkowicz, *Nieznane nadania na rzecz opactwa jędrzejowskiego z XII wieku*, „Kwart. Hist.” 1910, s. 85 - 90.

³⁶ A. Gąsiorowski, *Pean*, PSB, t. 25, s. 534.

³⁷ Taszycki, t. IV s. 251.

³⁸ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. VIII, s. 123.

³⁹ G. Sappok, op. cit., s. 84; J. Nowacki, *Dzieje*, t. II, s. 48 - 49.

⁴⁰ J. Szymański, *Kanonikat*, s. 197.

⁴¹ R. Grodecki, *Gedko*, PSB t. 7, s. 366 - 7; J. Mitkowski, St. Trawkowski, *Pełka*, ibid., t. 25, s. 571 - 574 podają w wątpliwość polskie pochodzenie Pełki.

Do połowy XIII w. występuje duża grupa kanoników o cudzoziemskich imionach, zanikająca w późniejszych latach⁴¹. Prawie wszyscy oni nosili imiona używane raczej w krajach romańskich. Podobne zjawisko występowało w kapitule krakowskiej⁴². Związane jest to z dość licznym napływem duchownych obcokrajowców do Polski w XII w., gdzie mieli oni okazję łatwiejszej kariery niż w swoich krajach ojczystrych. Było to w dużej mierze duchowieństwo z krajów romańskich. Niektórzy wybitniejsi jego przedstawiciele dochodzili w Polsce do wysokich godności, jak np. bracia Aleksander i Walter z Malonne⁴³. Obaj oni przed osiągnięciem sakry biskupiej byli kanonikami. Prawdopodobnie więc grupa kanoników poznańskich o obco brzmiących imionach składała się przynajmniej w części z cudzoziemców.

Hipotezę obcego pochodzenia stawiano również wobec Gotszalka-Baszki, kustosa i kantora poznańskiego, autora części *Roczników kapituły poznańskiej*⁴⁵. Podstawą takiego rozumowania miało być używane przezeń w źródłach narracyjnych, których sam był autorem spolszczonej formy imienia „Godsław” w przeciwieństwie do dokumentów, gdzie zapisano jego brzmienie oryginalne. Takie przekształcenie formy imienia uznano za świadomy zabieg asymilatorski. Początki jego kariery dadzą się uchwycić źródłowo w 1252 r.⁴⁶, gdy sprawował funkcję skarbnika biskupiego, znika zaś on z dokumentów po 26 latach⁴⁷. Jego następcą na kantorii pojawia się w 1287 r.⁴⁸ U progu swej działalności przy katedrze poznańskiej musiał być człowiekiem młodym.

K. Jasiński hipotetycznie ustalił jego datę urodzenia na lata 1215 - 1225⁴⁹. Jeśli więc istotnie był Niemcem, to najpewniej należał już do fali osadników pochodzenia niemieckiego, którzy napływali do Polski, najwcześniej na Śląsk, poczynawszy od drugiej ćwierci XIII w.⁵⁰ Szczególnie zaś bliskie kontakty biskupstwa poznańskiego ze Śląskiem istniały do 1242 r., w okresie pontyfikatu pochodzącego stamtąd i skoli-gaconego z tamtejszym rycerstwem biskupa Pawła⁵¹. Istniała więc okazja

⁴¹ Są to: 1211 — Lambert KDW I 104, 74, s.n. 3, 4; 1211-18 Fabian KDW I 104, s.n. 4; 1218 — Robert I i II, Burghard I 104; 1228 Wilhelm, *Schlesisches Urkundenbuch*, t. I, Wien—Köln—Graz 1971 288; 1230 — Aro KDW I 127; 1230-54 Teofil KDW I 170, 196, 203, 212, 241; 1234-52 Helwik KDW I 170, 196, 212, 241, 595, 599, VI 4; 1236-53 Euzebiusz, KDW I 196, 241, 599; 1238-40 Florencjusz KDW I 212, VI 4; 1243-56 Sofoniasz KDW I 241, 292, 599, 601; 1252 Offero KDW I 599; 1287-1302 Salomon KDW I 583, 754, 755, 757, 762, 770, 780, 824, 851, 855.

⁴² J. Szymański, *Kanonikat*, s. 198.

⁴³ T. Silnicki, *Wpływy francuskie na Kościół w Polsce w wiekach średnich*, w: tegoż, *Z dziejów Kościoła w Polsce*, Warszawa 1950, s. 405-406.

⁴⁴ Dyskusję w tej sprawie przedstawił, kwestionując zresztą niemieckie pochodzenie K. Jasiński, *W kwestii autorstwa Kroniki wielkopolskiej*, „St. Zródł.” 1957, s. 228.

⁴⁵ KDW I 599.

⁴⁶ KDW s.n. 36 — 12 X 1278, por. K. Jasiński, s. 229.

⁴⁷ KDW I 583, por. K. Jasiński, *ibid.*

⁴⁸ K. Jasiński, *ibid.*, s. 229.

⁴⁹ B. Zientara, *Henryk Brodaty i jego czasy*, Warszawa 1975, s. 191-192.

⁵⁰ *Ibid.*, s. 152.

do przybycia do Wielkopolski Gotszalka lub jego rodziców. Jednakże warstwa osadników niemieckich wrastająca w społeczeństwo polskie, wewnątrz którego tworzyła wyodrębnioną, ale ważną grupę, jest inną kategorią społeczną niż dwunastowieczni emigranci duchowni z Europy Zachodniej.

Na baczność uwagę zasługuje występująca jeszcze w drugiej połowie XIII w. grupa duchownych, których ojcowie również byli kanonikami. Wiadomo, że zaprowadzenie reformy gregoriańskiej i zasady celibatu księży natrafiało w Polsce na poważne trudności. Kilka wzmianek pozwala sądzić, że w kapitule poznańskiej legalne małżeństwa kanoników trwały do połowy XIII stulecia, pochodzenie zaś z takiego związku nie zamykało, przynajmniej w praktyce, drogi do kariery kościelnej. Znani są synowie kustosza Mikołaja z Wełny, Izajasz i jego nie wymienieni z imion bracia, którzy w 1259 r. po śmierci ojca zamienili z księciem odziedziczoną po nim wieś⁵². Na dyplomie dotyczącym tej transakcji Izajasz występuje bez urzędu, ale ze względu na rzadkość tego imienia⁵³ można go identyfikować z czynnym od 1243 r. kanclerzem kaliskim i gnieźnieńskim i kanonikiem poznańskim⁵⁴. Jako właściciele Wełny, Mikołaj i Izajasz pochodzili z rodu rycerskiego. Błędna jest jednak hipoteza St. Kozierowskiego⁵⁵ zaliczająca Izajasza do rodu Dryjów, gdyż autor jej myli ze sobą dwa różne imiona. Izajasza i popularnego u Dryjczyków Ozjasza.

Prepozytem poznańskim był do czasu elekcji na arcybiskupa w 1220 r. Wincenty⁵⁶, którego dwaj synowie są znani ze źródeł⁵⁷. Nie są oni jednak związani z kapitułą poznańską. Przyszły biskup poznański Bogufał III, poprzednio kanonik, najprawdopodobniej pochodzący z rodu Porajów-Rózyców miał syna Jakuba, którego w 1256 r. oddano wraz z innymi potomkami znakomitych rodzin w zakład Świętopełkowi pomorskiemu⁵⁸.

Dobrze oświetloną źródłowo „dynastią” kanoniczną jest rodzina prepozyta Jakuba Krystanowica. Jakub był synem komesa Krystana i właścicielem wsi Krerowo, którą ojciec jego odkupił w 1257 r. od klasztoru lubińskiego⁵⁹. W kapitule poznańskiej przeszedł bogatą karierę od kanonika poprzez godności kantora, scholastyka, dziekana do najwyższego

⁵² KDW I 595.

⁵³ Taszycki, t. II, s. 363-364, zebrany tam materiał jest bardzo ubogi.

⁵⁴ Por. o nim — K. Małczyński, *Zarys dyplomatyki polskiej wieków średnich*, Wrocław 1951, s. 180.

⁵⁵ St. Kozierowski, *Pierwotne osiedlenie ziemi gnieźnieńskiej wraz z Pałukami w świetle nazw geograficznych i charakterystycznych imion rycerskich*, Poznań 1924, s. 69.

⁵⁶ KDW I 109.

⁵⁷ J. Bieniak, *Rozmaitość kryteriów badawczych w polskiej genealogii średnio-wiecznej*, w: *Genealogia*, op. cit., s. 145-146.

⁵⁸ *Rocz. kap. pozn.*, s. 40-41.

⁵⁹ KDW I 356.

urzędu prepozyta, na którym zmarł przed 3 listopada 1287 r.⁶⁰ Po jego śmierci trzech jego synowie Jan, Jakub Mikołaj — pod nieobecność czwartego Stefana przebywającego na studiach zagranicznych — zamienili Krerowo z katedrą poznańską za dożywotnie dzierżenie Junikowa⁶¹. Na dokumentach dotyczących tej sprawy brak jest tytułatury przy imionach braci. Kilka lat później w środowisku kapitulnym i związanej z nim kancelarii książęcej pojawia się pięciu braci o imionach Tilo, Jaśko, Jakub, Mikołaj i Stefan⁶². Już St. Krzyżanowski w swym opracowaniu kancelarii Przemysła II rozpatrzył hipotezę tożsamości obu tych rodzin, odrzucając ją jednak⁶³. Późniejsi autorzy przyjmowali mieszczańskie pochodzenie pięciu pracowników kancelarii Przemysła na podstawie imienia Tilo, rozpowszechnionego istotnie wśród patrycjatu miast wielkopolskich, a także wiadomości o kupnie przez nich młyna nad Cybiną od wójta poznańskiego⁶⁴. Obie możliwości podała K. Zielińska-Melkowska w biogramie Tilon, przychyłając się jednak raczej do hipotezy o pochodzeniu mieszczańskim⁶⁵. Wypadnie więc raz jeszcze rozważyć tę sprawę. Krzyżanowski wysunął następujące argumenty przeciw identyczności obu rodzin:

1° Brak Tilonu wśród kontrahentów na dyplomach dotyczących darowizny Krerowa. Wystąpił on tam w charakterze świadka w gronie członków kapituły.

2° Brak tytułów kanonicznych czy funkcji kancelaryjnych przy imionach braci na tych dokumentach.

3° Wśród świadków biskupiego dokumentu dla synów Jakuba występują kanonicy Jakub i Mikołaj, których utożsamia z braćmi Tilonu, wyłączając tym samym ich identyczność z darczyńcami Krerowa.

4° Jeden z dokumentów dotyczących darowizny Krerowa został jego zdaniem wypisany przez Jaśka, który nie mógłby go wypisywać będąc jednocześnie jego odbiorcą.

Argumenty te nie są jednak nie do podważenia. Warto przeciw nim przytoczyć następujące fakty:

1° Tilo, jako najstarszy z braci, pracujący od 9 lat w kancelarii, a więc jeszcze za życia prepozyta Jakuba, mógł się usamodzielnić majątkowo i nie uczestniczyć z braćmi w niedziale.

2° Przy imionach osób występujących w źródłach średniowiecznych nie zawsze wymienia się ich tytuły. Określenie czterech braci jako sy-

⁶⁰ KDW I 439, 478, 540, 578, 601, VI 16, s.n. 36, M. Bielińska, *Kancelarie i dokumenty wielkopolskie XIII wieku*, Wrocław 1967, s. 346; *Rocz. kap. pozn.*, s. 43 i przyp. 70 na s. 70.

⁶¹ KDW I 578, 583.

⁶² M. Bielińska, *Kancelarie*, s. 122 - 4.

⁶³ St. Krzyżanowski, *Dyplomy i kancelaria Przemysława II*, „Pamiętnik AU Wydz. Filol. i Hist. Filozof.” t. VIII, 1890, s. 159 przyp. 1.

⁶⁴ J. Bieniak, *Wielkopolska, Kujawy, ziemie łączyska i sieradzka wobec problemu zjednoczenia państwowego w latach 1300 - 1306*, Toruń 1969, s. 200.

⁶⁵ K. Zielińska-Melkowska, *Tyło*, w: *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, Warszawa 1981, s. 782.

nów prepozyta Jakuba było wystarczającą wskazówką identyfikacyjną i nie wymagało innego uzupełnienia. W owym czasie nie musieli oni zresztą jeszcze piastować godności kapitułnych czy kancelaryjnych, z którymi występują dopiero parę lat później.

3° Obecność Tilona na liście świadków wśród członków kapituły jest zrozumiała, jeśli usamodzielnwszy się wcześniej nie był już współwłaścicielem Krerowa. Występujący na tymże dokumencie kanonicy Jakub i Mikołaj nie muszą być identyczni z braćmi Tilona, bowiem w tym czasie był w kapitule inny Jakub⁶⁶ i inny Mikołaj, syn Tomisława z Szamotuł⁶⁷.

4° Jaško nie jest wymieniony na dokumencie Przemysła wśród synów Jakuba jako pisarz księcia i nie wiadomo, na jakiej podstawie Krzyżanowski uznał go za takiego. Wobec jednak licznych przykładów wypisywania dokumentów w kancelariach odbiorców⁶⁸ wydaje się, że nawet gdyby tak było, argument ten nie ma szczególnego znaczenia.

Natomiast dodatkowo za identycznością obu rodzin przemawiają następujące fakty:

1° Studia Stefana, syna Jakuba, w 1287 r. Świadczy to o jego zamiarze kariery duchownej, najlepsze zaś do niej warunki miał przecież w kapitule, w której jego ojciec osiągnął najwyższe godności. Wprawdzie wśród nielicznych wzmianek na temat kanonika Stefana z początku XIV w.⁶⁹ brak informacji o jego wykształceniu, ale mógł on studiów nie dokończyć lub też wynika to z niedokładności tytułatury.

2° Zamiana Krerowa na dożywotnie jedynie posiadanie Junikowa może świadczyć o zamiarze poświęcenia się stanowi duchownemu wymagającemu już w końcu XIII w. zachowania celibatu także przez pozostałych braci.

3° Imię Tilo rzeczywiście występuje bardzo często wśród mieszczaństwa wielkopolskiego, ale osoby o tym imieniu można też spotkać w XIII w. wśród rycerstwa śląskiego⁷⁰. Imię więc naszego Tilona nie wskazuje jednoznacznie na jego mieszczańskie pochodzenie.

4° Na przełomie XIII i XIV w. w środowisku kapitułnym występują dwie osoby o imieniu Jaško, trudne do rozdzielenia⁷¹. Jeden z nich jest bratem Tilona. Na początku XIV w. w środowisku tym występuje kle-

⁶⁶ KDW II 755, 770, 780, 824, 896, III 2038, lata 1296 - 1305.

⁶⁷ J. Pakulski, *Nalęcze wielkopolscy w średniowieczu*, Warszawa—Poznań—Toruń 1982, s. 42, zwłaszcza przyp. 249.

⁶⁸ KDW I 583; K. Małczyński, M. Bielińska, A. Gąsiorowski, *Dyplomatyka wieków średnich*, Warszawa 1971, s. 146.

⁶⁹ KDW II 755, 770, 780, 956, 980, III 2042.

⁷⁰ M. Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Biogramy i rodowody*, Wrocław 1982, s. 192.

⁷¹ KDW I 576, II 635, 644, 789, 824, 843, 851, 854, 855, 871, 887, 896, 935, 956, 1029, 1059, 1082, 1089, 1104, 1109, 1110, 1184, Proponowana identyfikacja: Jaško I — KDW I 576, 578, 583, II 635, 644, 885, 887, 935, 956, 1029, 1059, 1082, 1089, 1104, 1109, 1110, 1111, 1184, *Kodeks Dyplomatyczny Polski* t. I 77, 81, 83, St. Krzyżanowski, *Kancelaria*, dok. nr 3, M. Bielińska, *Kancelarie*, dok. nr 14. Jaško II — KDW II 789, 824, 843, 851, 854, 855, 871, 896. III 2038, VI 75.

ryk Jaško, raz określony jako Jaško „de Kruro”⁷². W 1330 r. występuje kanonik Jesco de Krerovo⁷³. Tożsamość tych osób jest możliwa. W takim wypadku Krerowo nie byłoby prebendą Jaška, lecz jego majątkiem rodzowym lub też był on tam proboszczem. Jeśli był to jego majątek rodowy, byłby on synem prepozyta Jakuba. Zakłada to długą (ponad czterdzieści lat) karierę publiczną Jaška. Przeżyłby on swoich braci, którzy znikają ze źródeł w drugim dziesięcioleciu XIV w. Ponieważ jednak w latach 1298 - 1305 występuje inny kanonik Jaško⁷⁴, mógł on być bratem Tilon. Wówczas Jaško de Kruro byłby proboszczem w tejże wsi. Nawet przyjęcie tej drugiej możliwości nie wyklucza przecież identyfikacji synów prepozyta Jakuba z braćmi Tilon. Potomkowie Jakuba Krystanowica tworzyli więc całą dynastię kanoniczną.

W 1247 r. kanonik Mikołaj z Rogalina nadał tę wieś kapitule poznańskiej, zastrzegając dożywotnie jej dzierżawienie przez swego syna księdza Jana⁷⁵. W dokumencie nie zaznaczono, że Jan był kanonikiem, ale nie jest wykluczona jego późniejsza przynależność do kapituły. Mógł on być identyczny z występującym w latach 1256 - 1261 kanonikiem Janem⁷⁶. Z pewnością zmarł krótko przed 1266 r., kiedy to Bolesław Pobożny nadał wsi kapitulnej Rogalin immunitety i wolności, jakie posiadały inne dobra katedralne⁷⁷. Kapituła weszła więc w posiadanie Rogalina na krótko przed tą datą.

Możliwe, że występujący w 1238 r. kanonik Mikołaj Mrokocic⁷⁸ był synem biskupa Mrokoty rządzącego diecezją poznańską w drugiej połowie XII w., chociaż jeden przekaz nie uprawnia do przyjęcia tego za pewne.

Analiza tych nielicznych niestety informacji na temat rodów kanonicznych pozwala na wyprowadzenie kilku wniosków.

Kanonicy żonaci pochodzili zawsze z warstwy miejscowego rycerstwa, nigdy zaś nie spotyka się wśród nich cudzoziemców, którzy w pierwszej ćwierci XIII w., gdy małżeństwa duchownych były rzeczą powszechną, występowali jeszcze w polskich kapitułach. Należy to tłumaczyć rolą, jaką grupy kanoników pochodzenia miejscowego i cudzoziemskiego odgrywały wobec reformy gregoriańskiej. Jak wiadomo, dzięki badaniom J. Szymańskiego⁷⁹, kanonicy pochodzenia polskiego opierali się zasadom gregoriańskim w przeciwieństwie do cudzoziemców przejętych sprawą ich wprowadzenia. Wobec tego jest zrozumiałe, że w związ-

⁷² 1310 — KDW II 935.

⁷³ KDW II 1110.

⁷⁴ Występują po raz ostatni: Tilo — 4 XII 1305 — KDW II 896; Jakub — 5 VII 1312 — KDW II 956; jego następca na kustodii pojawia się 6 III 1319 — KDW II 1009; Mikołaj — 12 XI 1311 — KDW III 2042; Stefan — 24 III 1316 — KDW II 980.

⁷⁵ KDW I 264.

⁷⁶ KDW I 599, 601, *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. III, Cracoviae 1914, nr 90.

⁷⁷ KDW I 418.

⁷⁸ KDW I 212.

⁷⁹ J. Szymański, *Kanonikat*, s. 363.

kach małżeńskich pozostawali Polacy, którzy traktowali zdobywanie urzędów kapitulnych podobnie jak zdobywanie innych godności, dążąc do skupienia jak największej ich liczby w ręku rodziny. W czasach, gdy zaczęła przeważać zasada celibatu te same mechanizmy miały spowodować protegowanie dalszych krewnych, bratanków czy siostrzeńców. Przykładów tego dostarcza i kapituła poznańska. Należy tu choćby kanonikat przyszłego biskupa Bogufała w okresie pontyfikatu jego przypuszczalnego krewniaka Bogufała II z rodu Porajów-Rózyków⁸⁰ czy objęcie kantorii w 1256 r. za dziekanatu Gerarda przez jego siostrzeńca Henryka⁸¹. Niewykluczone, że kantor i scholastyk w latach 1230 - 1236 Polonus⁸², którego imię może być zlatynizowaną formą imienia Polanin⁸³, był krewnym biskupa poznańskiego Pawła⁸⁴, pozostającego w związku rodowym — cognatio z Mikołajem Polaninowicem, kanclerzem Henryka Brodatego⁸⁵.

Na uwagę zasługuje fakt, że częstokroć synowie kanoników obierali karierę duchowną, natomiast brak informacji o tym, by podejmując karierę świecką dochodzili do wyższych urzędów. Mirosław, syn arcybiskupa Wincentego, został być może kasztelanem Wilkowyi, natomiast nie znamy losów jego brata Boguchwała⁸⁶. Nie są znane losy Jakuba, syna Bogufała III. W pozostałych wypadkach synowie kanoników obrali karierę kościelną, która była dla nich łatwiejsza z racji przetartej już przez ojca drogi do stanowisk. Ponadto kanonik przygotowujący syna do objęcia godności duchownych mógł go odpowiednio do wymogów pozycji wykształcić. Wskazuje na to chociażby przykład Stefana, syna prepozyta Jakuba. Zapewne dlatego również Izajasz i Tilo oraz jego bracia oddawali się pracy kancelaryjnej, do której mieli odpowiednie przygotowanie.

Najliczniejszą grupę w kapitule, co do której istnieją informacje źródłowe na temat jej pochodzenia, stanowią synowie rycerzy i możnowładców wielkopolskich, należący do najbardziej znanych rodów osiadłych w tej dzielnicy.

Członkami rodu Łodziów byli: Wincenty, syn wojewody Przedpełka (1273 - 1290)⁸⁷, Jakub, syn wojewody kaliskiego Mikołaja (1302 - 1311)⁸⁸,

⁸⁰ J. Sappok, op. cit., s. 103, 105.

⁸¹ Roczn. kap. pozn., s. 43.

⁸² KDW I 127, 196, 197.

⁸³ Taszycki, t. IV, s. 307 - 8.

⁸⁴ B. Zientara, *Henryk Brodaty*, s. 252.

⁸⁵ Podobne zjawisko w kapitule wrocławskiej omawia J. Kłoczowski, *Kler*, s. 936 - 937.

⁸⁶ J. Bieniak, *Rozmaitość*, s. 145 - 146. Identyfikacja Mirosława z późniejszym kasztelanem gieckim, a Boguchwała ewentualnie z późniejszym wojewodą kaliskim, w: *Urzędnicy wielkopolscy*, s. 35, 48, nie jest niemożliwa, ale nie wydaje się dostatecznie uzasadniona.

⁸⁷ O. Halecki, *Ród Łodziów*, „Miesięcznik Heraldyczny” 1911, t. 4, s. 116; KDW II 743; KDW s.n. 29.

⁸⁸ O. Halecki, *Ród Łodziów*, t. V, s. 9; KDW II 851.

przyszły biskup Jan Wyszkwowicz (1253 - 1273)⁹⁹ i prawdopodobnie Henryk Miroszkowicz (1305 - 1312)⁹⁹. Nałęczęw reprezentują Mikołaj z Szamotuł syn wojewody Tomisława (1287 - 1314)⁹¹ i prawdopodobnie Tomisław syn Wincentego (1312)⁹². Ostatnio J. Bieniak zakwestionował uznaną dotąd powszechnie przynależność prałata (1269 - 1286) i późniejszego biskupa Jana Gerbica do Nałęczęw i zaliczył go do Leszczyców na podstawie emendacji przydomka Gerbic na Gerwic⁹³. Wydaje się być ta poprawka bardziej przekonująca niż opinia J. Pakulskiego podtrzymująca tradycyjny pogląd, a podana, jak się wydaje, bez głębszego uzasadnienia⁹⁴. Mógł za to należeć do rodu Nałęczęw kanonik Przedwój (1297 - 1311)⁹⁵, syn Dzierżykraja, który w 1306 r. nadał katedrze poznańskiej razem z braćmi wieś Bielsko pod Międzychodem⁹⁶. Imię Dzierżykraj występuje często w rodzie Nałęczęw, wieś Bielsko zaś leży w zwanym obszarze ich dóbr⁹⁷.

Zarębów reprezentował prepozyt w 1297 r., późniejszy biskup Andrzej⁹⁸.

Przedstawicielami Drogosławiców byli prepozyt w latach 1243 - 1268 Pietrzyk ze Skórzewa⁹⁹ i dziekan na początku XIV w., wybitny prawnik Piotr Żyła z Bytnia¹⁰⁰. Mógł też do tego rodu należeć Potencjan, współczesny Piotrowi Żyle¹⁰¹, gdyż rzadkie to imię występuje w owym rodzie¹⁰². Do rodu Porajów-Róźyców należeli według opinii literatury obaj biskupi noszący imię Bogufał, poprzednio kanonicy poznańscy¹⁰³. Ze względu na rzadkie występowanie tego imienia poza rodem Róźyców można przypuścić, że ich współklejnotnikiem był występujący od 1319 r. kanonik Bogufał z Kowala¹⁰⁴. Współrodowcem obu Bogufałów

⁹⁹ O. Halecki, *Ród Łodziów*, t. IV, s. 116; *Kron. wlkp.*, s. 119; J. Długoski, *Vitae*, s. 496 - 497; KDW I 439. Nie przekonujące wydają się wywody J. Nowackiego, *Dzieje*, t. II, s. 61, gdzie próbuje on rozdzielić Jana Wyszkwowicza z rodu Łodziów i Jana Westkowica z rodu Wczeliców, co nie wydaje się konieczne, gdyż nigdy nie występuje obok siebie dwóch Janów o podobnych przydomkach.

⁹⁰ O. Halecki, *Ród Łodziów*, t. V, s. 48 - 49, gdzie kwestionuje jego kanonikat; J. Bieniak, *Wielkopolska*, s. 201 opowiada się za kanonikatem i przynależnością do Łodziów, por. KDW II 948.

⁹¹ J. Pakulski, *Nałęcze*, s. 42 - 43; KDW II 843, 883; III 2039; Tomisław 5 VII 1312 — KDW II 956; 19 XI 1325 — *Monumenta Poloniae Vaticana* t. III, nr 195.

⁹² J. Bieniak, *Rozmaitość*, s. 142 - 145.

⁹³ J. Pakulski, *Nałęcze*, s. 57 - 60.

⁹⁴ KDW II 762, 770, 780, 789, 854, 855, 896, 902, 931 III 2042.

⁹⁵ KDW II 902.

⁹⁶ J. Pakulski, *Nałęcze*, *passim*.

⁹⁷ *Ibid.*, s. 104 (mapa) i s. 73, 85, 86, 92.

⁹⁸ KDW II 762.

⁹⁹ St. Kozierowski, *Ród Drogosławiców*, „Miesięcznik Heraldyczny” 1913, s. 107.

¹⁰⁰ *Ibid.*, s. 153; Theiner, *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, t. I, Romae 1860, nr 393; KDW II 1087.

¹⁰¹ KDW II 925, 1022, III 2042; *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, t. I, Poznań 1890, s. 153.

¹⁰² St. Kozierowski, *Ród Brogosławiców*, s. 114 - 115; Taszycki, t. IV, s. 330.

¹⁰³ St. Kozierowski, *Ród Porajów-Róźyców*, Poznań 1930, s. 6.

¹⁰⁴ *Ibid.*, s. 9; *Monumenta Poloniae Vaticana* III 151, 157.

był także Bodzanta, kanonik między innymi poznański od 1319 r., późniejszy biskup krakowski¹⁰⁵. Kanonikami poznańskimi u progu XIV w. było dwóch Doliwczyków — wybitny współpracownik Łokietka Filip z Miłosławia¹⁰⁶ i późniejszy biskup Jan¹⁰⁷. Do rodu Grzymałów należeli przyszy biskup Domarat, kanonik od 1304 r.¹⁰⁸ i Teodoryk syn Jaracza (1285 - 1287 lub może do 1306)¹⁰⁹. Archidiacon Andrzej z Lubieniewa był przedstawicielem rodu Dryjów¹¹⁰.

Sporna jest przynależność rodowa archidiacona (1298 - 1314) i elekta gnieźnieńskiego Borzysława. Długosz uznał go za przedstawiciela Łabędziów, późniejsi zaś heraldycy łączą tę postać z rodem Belinów. Możliwości jego pochodzenia z rodu Łabędziów nie wykluczył J. Bieniak, nie uważając jej jednak za dostatecznie potwierdzoną¹¹¹. Nie są jednak znane ślady wielkopolskiego osadnictwa tego rodu¹¹². Borzysław mógłby oczywiście pochodzić spoza Wielkopolski, niemniej jednak świadectwo Długosza, stosunkowo późne, nie może być rozstrzygającym dowodem.

Podobnie nie jest pewne pochodzenie dziekana (1250 - 1253) i późniejszego biskupa Piotra z rodu Prawdziców, stwierdzone tylko przez Długosza¹¹³. Kryterium imionowe skłania do zaliczenia kanonika Cieszęty (1305 - 1330) do rodu Ołoboków¹¹⁴, aczkolwiek nie ma ono całkowitej wartości dowodowej. W 1319 r. na kanoniach poznańskich spotyka się dwóch Pałuków: Wojciecha, późniejszego biskupa¹¹⁵ i Macieja z Gołańczy, który zasiadał później na stolicy włocławskiej¹¹⁶.

Z rycerstwa wielkopolskiego wywodzili się także Andrzej, syn komesa Eustachego, fundatora klasztoru cysterskiego w Zemsku (1297 - 1312)¹¹⁷, prepozyt Jakub, syn komesa Krystana (1256 - 1287)¹¹⁸, kustosz

¹⁰⁵ M. Niwiński, *Bodzanta*, PSB t. 2, s. 181 - 182.

¹⁰⁶ Dowiódł tego J. Bieniak, *Wielkopolska*, s. 161 - 162. Genealogii Filipa nie dostrzega biogram pióra J. Karwasińskiej, PSB t. 6, s. 450 - 451; zaś Z. Kozłowska-Budkowa w artykule *Polonia w Bolonii w latach 1300 - 1327*, w: *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, Warszawa 1976, s. 283 przypisuje mu mieszczańskie pochodzenie.

¹⁰⁷ *Zbiór dokumentów i listów miasta Płocka*, Warszawa 1975, nr 18 i przyp. 6; *Kalendarz władysławski, Monumenta Poloniae Historica*, t. II, s. 942.

¹⁰⁸ A. Kłodziński, *Domarat*, PSB t. V, s. 305.

¹⁰⁹ St. Kozierowski, *Pierwotne osiedlenie ziemi gnieźnieńskiej*, s. 50.

¹¹⁰ J. Bieniak, *Wielkopolska*, s. 138 - 140; KDW II 1050.

¹¹¹ J. Bieniak, *Wielkopolska*, s. 180.

¹¹² M. Friedberg, *Ród Łabędziów w wiekach średnich*, „Roczniki Towarzystwa Heraldycznego” t. VII, 1924 - 1925, s. 66. Nie wymienia ich J. Bieniak, *Ród Łabędziów* w: *Genealogia*, Toruń 1987, s. 9 - 32.

¹¹³ J. Długosi, *Vitae*, s. 493 - 494.

¹¹⁴ St. Kozierowski, *Obce rycerstwo w Wielkopolsce w XIII - XVI wieku*, Poznań 1929, s. 75 - 76.

¹¹⁵ Wł. Semkowicz, *Ród Pałuków*, „Rozprawy AU. Wydz. Hist.-Filozof.” t. XLIX, Kraków 1907, s. 211; jako kanonik poznański 6 III 1319 — KDW II 1009; Określany „Paluca” *Monumenta Poloniae Vaticana* III 170; Theiner, *Vetera Monumenta* t. I, nr 283, 358, 576.

¹¹⁶ J. Bieniak, *Wielkopolska*, s. 13 - 14.

¹¹⁷ KDW II 956; por. K. Jasiński, *Studia nad wielkopolskim stronnictwem księżym w połowie XIII wieku. Współpracownicy Przemysła I do 1253 roku, Społeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. I, Warszawa 1981, s. 196 - 198.

¹¹⁸ Por. przyp. 59.

Tomko, syn rycerza Unięty i brat podkomorzego księżnej Tomasza, współwłaściciel żrebia w Krobi (1285 - 1307)¹¹⁵, a także Mikołajowie z Wełny¹²⁰ i Rogalina¹²¹. W 1319 r. kustoszem poznańskim był Szymon, syn komesa Mikołaja Czapli i właściciel wsi Czaplice¹²². W latach 1250 - 1256 występuje kanonik poznański Wincenty, syn militis Mazli¹²³. Jednym ze świadków dokumentu mogileńskiego Mieszka Starego prawdopodobnie z 1193 r. jest niejaki Maslo¹²⁴, który mógłby być ojcem Wincentego. Rycerskie pochodzenie należy też przyjąć dla kanonika Henryka syna Krystana (1287 - 1301), którego przodkowie, a przez jakiś czas i on sam posiadali czasowo wieś Lubień, należąca do klasztoru w Trzemesznie i Michała (1285 - 1313) dziedzica wsi Gądky i Unia¹²⁵.

Poza wymienionymi, 37 kanoników nosi imiona słowiańskie czy też biblijne, typowe dla wielkopolskich rodów rycerskich, ale z braku innych danych nie można bliżej określić ich genealogii¹²⁶.

Reprezentowane w kapitule były więc wszystkie ważniejsze rody wielkopolskie, co stanowiło odbicie ich znaczenia społecznego. Często kanonikat przedstawiciela jakiegoś rodu wiąże się z okresem jego potęgi politycznej. Tak jest w przypadku Łodziów¹²⁷, Nałęczów¹²⁸, Zarębów¹²⁹, Dryjów¹³⁰, Doliwów¹³¹ czy Grzymałów¹³². O kanonikat poznański ubie-

¹¹⁹ KDW II 720.

¹²⁰ KDW 595.

¹²¹ KDW I 264.

¹²² KDW II 1009.

¹²³ KDW I 285, 599, 601; *Rocz. kap. pozn.*, s. 38.

¹²⁴ KDW I 33.

¹²⁵ KDW I 559, 572, 583, II 754, 757, 762, 770, 780, 824, 837 (o wsi Lubień) 896, 945, 956, 960, VI 91.

¹²⁶ Abraham 1312 - 1330 — KDW II 956, 1029, 1080, 1089, 1109, 1110; Beniamim 1298 - 1303 KDW II 789, 855, 876; Bogumił 1278 KDW s.n. 36; Bogumił 1243 - 1256 KDW I 241, 599, 601; Borico 1230 KDW I 127; Borut 1256 KDW I 1342; Boruta 1298 - 1302 KDW II 789, 824, 854, 855; VI 75; Bożen 1230 KDW I 127; Bronko 1256 KDW I 601; Dersław 1307 KDW II 890, III 2041; Gosław 1297 - 1311 KDW II 762, 933, 951, III 2038, 2042; Gosław 1303 KDW III 2038; Grzymisław 1287 KDW I 583; Horacy 1256 - 1257, KDW I 356, 601; Jan syn Raclawa 1211 KDW s.n. 4; Miłosław 1218 KDW I 104; Mirosław 1265 *Kron. Włkp.*, s. 119 - 120; Męcina 1299 - 1311 KDW II 824, 885, III 2042; Przybysław 1211 - 1236 KDW I 104, 127, 137, 170, 196, s.n. 4; Przybysław 1305 KDW II 896; Radoń 1276 - 1312 KDW I 462, 583, 789, 854, 855, 956, III 2038, 2042 *E codicibus Plocensis, Monumenta Poloniae Historica*, t. V, s. 949; Sędziwój 1298 KDW II 780; Stojko 1211 KDW s.n. 4; Ścibor 1264 KDW I 412; Świętosław 1303 KDW III 2038; Tomisław 1252 - 57, KDW I 362, 599, 601; Twardomir 1237 - 1240 KDW I 203, VI 4; Waclaw 1243 - 1256 KDW I 241, 599, 601; Wisław 1312 KDW II 956; Witosław 1218 - 1243 KDW I 104, 107, 119, 127, 137, 170, 196, 197, 203, 218, 241, 595, VI 4, *Schlesisches Urkundenbuch* I 227; Włost 1296 - 1298 KDW II 755, 762, 770, 780, 789; Wojciech 1230 - 1252 KDW I 127, 170, 196, 212, 241, 599, VI 4; Wojciech 1267 KDW I 607; Wojciech 1285 - 1296 KDW I 559, 583, II 646, 700, 754, 755, 757; Wrocisław 1287 KDW I 583; Zdzisław 1296 - 1310 KDW II 754, 755, 770, 851, 871, 931, III 2041; Zdzisław 1305 - 1312 KDW II 896, 902, 910, 931, 945, 948, 956 III 2041, VI 75.

¹²⁷ O. Halecki, *Ród Łodziów*, t. VI, s. 44 - 45.

¹²⁸ J. Pakulski, *Nałęcz*, s. 114 - 116.

¹²⁹ J. Pakulski, *Ród Zarębów w Wielkopolsce w XIII i początkach XIV wieku*, *Prace Komisji Historycznej BTN*, nr 16, Bydgoszcz 1975, s. 114 - 116, 120 - 122.

¹³⁰ J. Bieniak, *Wielkopolska*, s. 138 - 140.

¹³¹ *Ibid.*, s. 66 - 67, 159 - 163.

¹³² *Ibid.*, s. 214 - 216.

gali się synowie najwybitniejszych możnowładców wielkopolskich. Świadczy to o dużej atrakcyjności kariery duchownej w oczach tego środowiska.

Jednocześnie spotykamy na prebendach przedstawicieli rodów mniej zamożnych, jak Porajów-Róźyców czy Drogosławiców. Obok kanoników, których ojcowie nosili tytuł komesów (prepozyt Jakub, kustosz Szymon, Andrzej), spotykamy i takich, którzy ojców swych określali jako miles (Wincenty, Tomko), a więc należeli do niższej warstwy rycerstwa¹³³. Stalle kapitulne umożliwiały spotkanie się przedstawicieli możnych i mniej znaczących rodów jak równy z równym, stwarzając tym ostatnim możliwość awansu społecznego.

Prawie zupełnie brak wzmianek przemawiających za przynależnością do kapituły potomków rodów możnowładczych i rycerskich spoza Wielkopolski. Ślązakiem z urodzenia był biskup Paweł, krewny kanclerza Henryka Brodatego, Mikołaja Polaninowica. Nie jest jednak pewne, czy przed wyborem na biskupa był kanonikiem poznańskim. Utrzymywał kontakty z osiedlonymi na Śląsku członkami jego cognationis¹³⁴. Kilku z nich sprowadził do Wielkopolski, nadając im wieś Ochłę¹³⁵. W wątpliwość podawane jest rzeczywiste pokrewieństwo osób tworzących te cognatio¹³⁶, wszystkie one jednakże były związane ze Śląskiem. Protegowanym krewniakiem biskupa mógłby więc być Polonus, który rozpoczął karierę kapitulną w latach jego pontyfikatu¹³⁷. Większe wątpliwości musi budzić teza zaliczająca działającego w połowie XIII w. kanonika Boruta do osiadłego na Śląsku łużyckiego reu Barutów, jako że opiera się tylko na brzmieniu jego imienia¹³⁸. W 1268 r. został zabity w wyniku sporu o dziesięciny kanonik Petrus Pomeranus¹³⁹. Nie wiadomo jednak, czy przydomek odnosił się do jego pochodzenia z Pomorza, czy też miał inną genezę.

W drugiej połowie XIII w. kształtuje się i nabiera znaczenia nowa warstwa społeczna — mieszczaństwo. Przedstawiciele tej grupy mogli także sięgać po godności kapitulne. Świadectw tego zjawiska istnieje w kapitule poznańskiej bardzo mało. Być może mieszczańinem niemieckiego pochodzenia był Gotszalk-Baszko¹⁴⁰. Podobne przypuszczenia wysuwano w literaturze przedmiotu wobec Frycka¹⁴¹, Gierka¹⁴² i Gerliba¹⁴³. Opierają się one głównie na kryterium imionowym, gdyż imiona

¹³³ A. Bogucki, *Termin miles w źródłach śląskich XIII i XIV w.*, w: *Społeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. I, Warszawa 1981, s. 254 - 255.

¹³⁴ KDW I 74.

¹³⁵ B. Zientara, *Henryk Brodaty*, s. 252; KDW I 340.

¹³⁶ M. Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII wieku — pochodzenie-gospodarka-polityka*, Wrocław 1980, s. 32 - 34.

¹³⁷ 1230 — KDW I 127.

¹³⁸ KDW I 342; St. Kozierowski, *Obce rycerstwo*, s. 8.

¹³⁹ *Kron. Włkp.*, s. 122.

¹⁴⁰ K. Jasiński, *W kwestii autorstwa*, s. 228.

¹⁴¹ J. Bieniak, *Wielkopolska*, s. 201.

¹⁴² O imieniu Gierka — por. *ibid.*, s. 77.

¹⁴³ *Ibid.*, s. 189, przyp. 514.

te były rozpowszechnione wśród patrycjatu miast wielkopolskich. Kryterium to jednak bywa zawodne, jak wskazuje choćby przykład Tilonia. Za mieszczańskim pochodzeniem Frycka miał przemawiać dodatkowo fakt, że był on plebanem farnego kościoła św. Marii Magdaleny w Poznaniu¹⁴⁴. Nie wydaje się to być jednak dowodem rozstrzygającym, gdyż funkcji plebanów sprawować nie mogli jedynie mieszczanie, zbyt chyba jeszcze wówczas nieliczni. W latach 1289 - 1303 plebanem w Kościanie był Jakub, syn prepozyta Jakuba, a więc syn kanonika, a wnuk rycerza¹⁴⁵.

Niewykluczone jest także niemieckie i mieszczańskie pochodzenie Waltera¹⁴⁶, ale mniemanie takie opiera się również wyłącznie na brzmieniu jego imienia.

Na uwagę wśród przypuszczalnych mieszczan zasługuje pełnomocnik biskupa krakowskiego Jana Muskaty na procesie wytoczonym mu przez Jakuba Świnkę przed legatem papieskim w Pożoniu w latach 1309 - 1310, kanonik poznański Henryk z Miechowa¹⁴⁷. Brak o nim bliższych informacji w dokumentach wielkopolskich. Na przełomie XIII i XIV w. w kapitule występuje co najmniej dwóch kanoników o imieniu Henryk. Jednym z nich był Henryk Miroszkowic z rodu Łodziów, drugim Henryk Krystanowic. Obok nich kilkanaście razy występuje imię Henryk bez bliższego określenia¹⁴⁸, mogłoby więc być miejsce dla Henryka z Miechowa. Nie wiadomo, z jakiego Miechowa pochodził Henryk. Raczej jest mało prawdopodobne jego pochodzenie ze wsi o tej nazwie na Kujawach¹⁴⁹. Wobec znanej taktyki Jakuba Świnki, który w działaniach przeciwko Muskacie posługiwał się kanonikami gnieźnieńskimi pochodzącymi z Małopolski jako lepiej obeznanymi ze stosunkami panującymi w diecezji krakowskiej¹⁵⁰, można domyślać się stosowania podobnej taktyki i przez krakowskiego biskupa. Wówczas pochodzący z Małopolski kanonik, a więc związany z tamtejszym środowiskiem, ale formalnie z inną kapitułą, a więc teoretycznie neutralny, mógłby być znakomitym obrońcą. Stąd też możliwe jest pochodzenie Henryka z małopolskiego Miechowa.

Miasto to zostało lokowane na prawie niemieckim w 1290 r.¹⁵¹ Henryk musiał urodzić się przed tą datą, bowiem niemożliwe, by Muskata powierzył prowadzenie swych spraw dziewiętnastoletniemu młodzieńcowi. Przed lokacją istniała jednak w Miechowie duża osada targowa,

¹⁴⁴ J. Bieniak, *Wielkopolska*, s. 201.

¹⁴⁵ KDW II 635.

¹⁴⁶ W latach 1287 - 1298 — KDW II 754, 755, 757, 762, 780.

¹⁴⁷ *Monumenta Poloniae Vaticana* t. III, nr 129, 130, 133.

¹⁴⁸ KDW I 583, II 754, 757, 762, 770, 780, 824, 837, 896, 902, 931, 948, 956, III 2042.

¹⁴⁹ St. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej Wielkopolski środkowej i zachodniej*, t. II, Poznań 1928, s. 265.

¹⁵⁰ J. Bieniak, *Wielkopolska*, s. 187 - 190.

¹⁵¹ Z. Pećkowski, *Miechów*, Kraków 1967, s. 45.

określana niekiedy jako miasto na prawie polskim¹⁵². Henryk wywodził się więc prawdopodobnie z mieszkańców tej osady. Byłby on wówczas jednym z nielicznych kanoników, co do których istnieją przesłanki, że wywodzili się oni spoza Wielkopolski.

Znaczenie mieszczan w kapitule poznańskiej w okresie rozbitcia dzielnicowego było więc niewielkie i kontrastowało z późniejszą rolą odgrywaną przez synów patrycjusza w tej samej kapitule poznańskiej¹⁵³, jak i w innych, przede wszystkim wrocławskiej¹⁵⁴.

Kapituła była instytucją związaną z administracyjnym podziałem jurysdykcji kościelnej. Dlatego nie sposób pominąć zagadnienia przynależności diecezjalnej kanoników, wywodzących się, jak już wiemy, w dużej części z Wielkopolski. Historyczna Wielkopolska należała do dwóch biskupstw: zachodnia i środkowa, przeważająca jej część niemal pokrywała się z diecezją poznańską, wschodnia podlegała władzy arcybiskupów gnieźnieńskich¹⁵⁵. Bardzo nieliczne są informacje dotyczące miejsca pochodzenia (urodzenia) kanoników lub miejsca położenia ich dóbr. Dane te jednak zdają się wskazywać na proporcjonalne rozbitcie grupy kanoniczej, gdy idzie o terytorialno-diecezjalną proveniencję jej członków. Niewątpliwie z diecezji gnieźnieńskiej pochodzi Mikołaj z Wełny koło Zrazimia¹⁵⁶. Ze wschodnią częścią Wielkopolski byli też związani przedstawiciele rodu Pałuków. Mógł też pochodzić z diecezji gnieźnieńskiej Henryk Krystanowic, którego przodkowie posiadali wieś Lubień koło Trzemeszna. Inne miejscowości, z których pochodzili kanonicy, leżały w diecezji poznańskiej. Wyraźnie jednak to przynależność do regionu historycznego utrzymującego mimo podziałów politycznych jedność jako dzielnicę kształtuje grupę kanoniczą, a nie przynależność diecezjalna. Stąd też w stallach poznańskich mogli zasiadać kanonicy pochodzący z diecezji gnieźnieńskiej.

Poza niniejszymi rozważaniami pozostaje grupa ponad 66 osób, co do których nie istnieją żadne przesłanki umożliwiające określenie ich pochodzenia¹⁵⁷.

¹⁵¹ Ibid., s. 42.

¹⁵² Np. kariera Mikołaja Strosberga, legata papieskiego od 1357 r. — KDW III 1351 kanonika poznańskiego od 1365 r. — Theiner, *Vetera Monumenta* I nr 860; kantora poznańskiego od 1373 r. — KDW III 1691; kanonika wrocławskiego i płockiego od 1377 r. — Theiner, op. cit., nr 1014. Przez cały czas był on prepozytem gnieźnieńskim.

¹⁵³ J. Kłoczowski, *Kler*, s. 932 - 936.

¹⁵⁴ J. Nowacki, *Dzieje*, t. II, s. 7 - 39.

¹⁵⁵ *Słownik geograficzny*, t. XIII, s. 204.

¹⁵⁶ Adam 1218 KDW I 104; Adam 1296 - 1336 KDW II 754, 755, 757, 780, 789, 902, 956, 980, 1028, 1029, 1080, 1082, 1089, 1104, 1109, III 2038, 2041; Adam 1303 - 1307 KDW III 2038, 2041, VI 75; Andrzej 1238 - 1240 KDW I 212, VI 4; A. Mosbach, *Wiadomości do dziejów polskich z archiwum prowincji śląskiej*, Ostrów 1860, nr 10; Andrzej 1260 KDW I 293; Antoni 1296 - 1311 KDW II 757, 762, 851, 854, 855, 871, 896, 921, 931, III 2038, 2042, VI 75; Błażej 1234 - 1240 KDW I 170, 196, 212, VI 4; Filip 1283 - 1295 KDW I 529, 537, II 739, 740, IV 2059, 2061; Fryderyk 1234 KDW I 203; Frycek 1287 - 1312 KDW I 583, II 754, 755, 757, 762, 770, 780, 789, 824, 843, 898, 902, 903, 956, III 2041, 2042; Fryderyk 1287 - 1310 KDW I 583, II 755, 757, 762, 780, 871, 931, VI 44, 75; Gerard 1210 - 1224 KDW I 66, 74, 81, 104, *Kodeks Dyplomatycz-*

Od końca XII w. prebendę, obsługiwaną przez wikariusza, posiadali joannici poznańscy¹⁵⁸. Poza jednak występującym w latach 1237 - 1240 kanonikiem Twardomirem, przełożonym szpitala, a więc najpewniej joannickiego nie udało się zidentyfikować innych osób z tego środowiska¹⁵⁹.

Na podstawie analizy danych, które zachowały się w źródłach, można więc stwierdzić całkowite ustąpienie do połowy XIII w. duchownych imigrantów oraz zanikanie przez cały wiek XIII grupy księży synów. Na to stulecie przypadają też początki karier synów mieszczańskich, karier zrazu bardzo nielicznych. Warstwę najsilniej reprezentowaną w grupie kanoniczej stanowili potomkowie rodzin rycerskich. Pod względem geograficznym kanonicy pochodzili przeważnie z Wielkopolski, z niewielkimi wyjątkami przedstawiciele innych dzielnic.

ny Małopolski t. I 9, Kodeks Dyplomatyczny Katedry Krakowskiej t. I 13; Gerard 1232 - 1257 KDW I 138, 196, 203, 212, 342, 362, 595, 599, 601, IV 2054, VI 4, Roczn. kap. pozn., s. 31, 38, 43, Rocznik kapituły gnieźnieńskiej, ibid., s. 57; Gerard 1260 KDW I 293; Gierasch 1211 - 1218 KDW I 74, 104, s.n. 4; Grzegorz 1230 - 1240 KDW I 127, VI 4; Grzegorz 1232 KDW I 140; Grzegorz 1283 - 1302 KDW I 529, 540, 559, 569, 578, 583, II 646, 755, 757, 762, 770, 780, 789, 843, 851, 854, 855, VI 44, 64; Grzegorz 1287 KDW I 583; Henryk 1256 - 1258 KDW I 335, 342, 362, 601, Roczn. kap. pozn., s. 43, 44 - 45, Kron. Wlkp., s. 114; Henryk 1287 - 1300 KDW I 583, II 646, 754, 755, 757, 770, 780, 789, 824, 843, 851, 854, 855, 871, III 2038, VI 64, Kodeks dyplomatyczny księstwa mazowieckiego, Warszawa 1863, 39; Pommerellisches Urkundenbuch, Gdańsk 1881, 467, 470, 471; Hińcza 1298 KDW II 770; Hugo 1218 KDW I 104; Idzi 1218 KDW I 104; Jakub 1211 - 1218 KDW I 104, s.n. 4; Jakub 1218 KDW I 104; Jakub 1230 - 1243 KDW I 241, VI 4; Jakub zwany Skorupka 1287 - 1303 KDW I 583, II 700, 754, 755, 770, 780, 824, 843, 854, 855, 871, 896, III 2038; Jan 1211 KDW s.n. 4; Jan 1211 - 1218 KDW I 104, s.n. 4; Jan 1230 Kodeks dyplomatyczny Polski t. II cz. 2 nr 436; Jan 1230 - 1236 KDW I 127, 170, 196; Jan 1230 - 1243 KDW I 127, 170, 196; VI 4; Jan 1238 - 1243 KDW I 212, VI 4; Jan 1243 KDW I 203; Jan 1252 - 1261 KDW I 599, 601, Monumenta Poloniae Vaticana III 96; Jan 1244 - 69 KDW I 342, 350, 351, 357, 362, 363, 366, 369, 371, 375, 376, 383, 390, 394, 395, 404, 408, 599, 601, 607; Roczn. kap. pozn., s. 32; Rocznik kapituły gnieźnieńskiej, ibid., s. 71, Kron. Wlkp., s. 98, 119; Jan 1290 - 1320 KDW II 646, 743, 754, 755, 757, 770, 780, 789, 804, 824, 841, 843, 851, 854, 855, 871, 896, 902, 903, 921, 926, 931, 945, 956, 980, III 2038, 2040, 2041, 2042, VI 64, 91, E codicibus Plocensis, Monumenta Poloniae Historica V, s. 990; Jan 1298 - 1306 KDW II 789, 824, 843, 851, 854, 855, 871, 896, III 2038, VI 75; Maciej 1211 KDW I 74; Marcin 1297 - 1311 KDW II 762, 780, 789, 851, 854, 855, 910, III 2042; Marek 1243 - 1256 KDW I 241, 599, 601, Roczn. kap. pozn., s. 39; Mateusz 1211 KDW I 74, s.n. 4; Mateusz 1306 - 1312 KDW II 856, VI 75; Michał 1232 - 1252 KDW I 125, 137, 196, 212, 241, 278, 292, 309, 599, VI 4; Mikołaj 1212 - 1218 KDW I 104, Kodeks dyplomatyczny Małopolski I 9; Mikołaj 1230 - 1234 KDW I 127, 170; kilku Mikołajów 1237 - 56 KDW I 203, 212, 241, 601, VI 4; Mikołaj 1292 KDW II 681; Miramma 1299 - 1311 KDW II 824, 885, III 2042; Otto 1250 KDW I 282; Paweł 1230 KDW I 127; Paweł 1285 - 1298 KDW I 559, 583, II 754, 755, 757, 762, 770, 780, 789; Paweł 1305 KDW II 896; Piotr 1218 - 1254 KDW I 104, 117, 127, 147, 170, 196, 197, 203, 212, 216, 241, 285, 305, 599, VI 4, Pommerellisches Urkundenbuch 66, Kodeks Dyplomatyczny Polski t. II, cz. 1, nr 23, Schlesisches Urkundenbuch I 97, Roczn. kap. pozn., s. 31, Kron. Wlkp., s. 98; Piotr 1251 - 1269 KDW I 125, 306, 309, 360, 384, 420, 439, 603, 604 VI 16, Kodeks dyplomatyczny Polski t. II, cz. 1, 456; Piotr 1253 Roczn. kap. pozn., s. 31; Piotr 1256 KDW I 601; Piotr 1264 - 1265 KDW VI 75, Kron. Wlkp., s. 119 - 120; S. (skrót imienia) 1211 KDW I 74, Stefan 1264 M. Bielińska, Kancelarie, dok. nr 3, Stefan 1281 KDW I 500; Siffrid 1287 KDW I 583 Tomasz 1282 KDW I 517; Urban 1303 KDW I 2038; Wincenty 1234 - 1243 KDW I 170, 241, VI 4; Wincenty Koczisek 1311 KDW II 948.

¹⁵⁸ KDW I 37.

¹⁵⁹ KDW I 203, VI 4.